

קריאה לרבגוניות

ז'וזה ברונר, רמת השרון, ישראל

אני כותב שורות אלו, שאמורות היו להיקרא בתיאטרון הלאומי הגרמני בווימאר לרגל טקס הזיכרון ל-75 שנות שחרור מחנה הריכוז בוכנוואלד, בפרוור של תל-אביב. כל האירועים לציון יום שנה זה בוטלו בשל התפשטות נגיף הקורונה. גם כאן בישראל אני שוהה בסגר ואסור לי לעזוב את מקום מגורי. בחוץ אורבת סכנה בלתי נראית. כמה מוזר לציון את שחרור בוכנוואלד תחת נסיבות אלה. בדמיוני מופיעות אסוציאציות שאני דוחה על הסף. כל ההקבלות מאולצות. להתגונן בפני וירוס אינו דומה לניסיון להסתתר מפני הנאצים. וירוס לא שונא, הוא לא רודף אחרי בני אדם ואם הוא הורג, אז לא מתוך כוונות רצחניות. אך בדומה לשואה, גם הוירוס הזה משנה את העולם. מה שרק אתמול נראה בטוח ומובן מאליו, היום כבר אינו כך. בן-לילה איבדנו את הביטחון הקיומי שלנו. אך למרות כל השוני, מקשרת אותי חווייה זו באופן מוזר עם סבי. גם חייו התערערו מן היסוד באופן בלתי-צפוי.

מסגן ראשון לאסיר

מקסימיליאן (מנשה) ברונר, בשבילי סבא מקס, נולד בשנת 1894 בקושיצה (הקרויה גם קאסה או קוסיצה), עיר גדולה בסלובקיה המזרחית, שהשתייכה אז לאוסטרו-הונגריה, ובה השתקעו יהודים החל מהמאה ה-16. אומנם כבר בגיל ארבע הוא עבר לגור באנטוורפן עם משפחתו, אך במלחמת העולם הראשונה הוא התנדב כחייל בצבא הקיסרי והמלכותי של אוסטרו-הונגריה. לאחר המלחמה הוא קיבל את עיטור צלב הזהב ביחד עם עוד ציונים לשבח. הוא שוחרר בדרגת סגן ראשון, ושב בדצמבר 1918 לאנטוורפן שם הפך למלטש יהלומים.

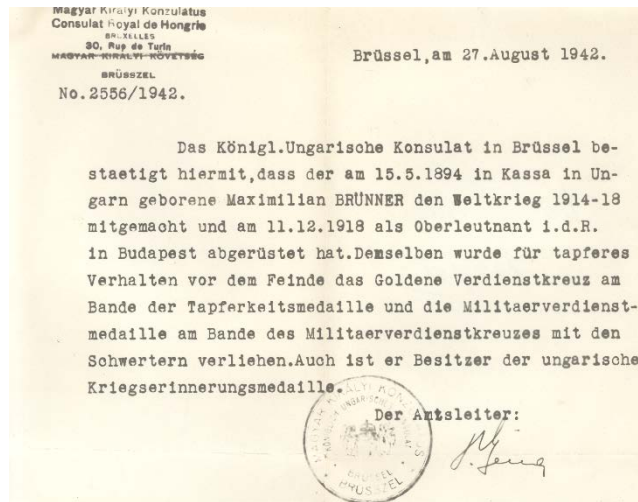
במאי 1940 פלש הוורמאכט לבלגיה, ולאחר שנתיים, ביולי 1942 החלו רדיפות היהודים. סבי השיג למשפחתו ולעצמו תעודות מזויפות ומסתור אצל משפחת בלזאט בעיירה הוואלונית היפה ג'נבאל. למרות הסכנה הוא העז לנסוע מדי פעם לבריסל. באחד הפעמים הוא נתפס על ידי סוכני גסטאפו, שגררו אותו למרתף והיכו אותו עד זוב דם כדי להוציא ממנו את מקום מחבוא משפחתו. הוא לא גילה להם דבר. משם, פניו מוכות עד בלי היכר, הוא נשלח למחנה המעבר מכלן, בין בריסל לאנטוורפן. ממחנה

זה נשלחו למעלה מ-25,000 יהודים לאושוויץ למוות.

שמו של סבי הופיע כמספר 704 ברשימת המשלוח של ה-12 ביוני 1943:

KEL. TRANSPORT		No.	
704. FRANK ^{SLUYTER}	14.11.18	stl. F.	Hauptmann
706. Keiter	24.5.90	stl. H.	ohne
708. Furner	20.4.81	stl. G.	Schüler
707. RAISNER	31.3.02	stl. H.	Sticker
708. RAISNER ^{HALPERN}	27.10.05	stl. F.	Schneiderin
709. CHAZANOWSKI	9.1.06	stl. H.	Schneider
710. Wolf	15.9.04	stl.	ohne
711. Wolf ^{Springer}	22.11.11	stl. F.	Br. in Höchst

הוא היה מוכן. כקצין לשעבר בצבא האוסטרו-הונגרי, היה ברשותו מכתב חסות מהקונסול ההונגרי בבריסל.

כיוון שמכונת הרצח הגרמנית התנהלה באופן מסודר, שמו הורד מהרשימה ובמקומו, במספר 704 הונס שמה של סופיה סלויטר, אשה צעירה כבת 25. שישה חודשים לאחר-מכן, כשהימלר הורה לשלוח למחנות את שארית האסירים היהודים שנותרו בבלגיה, נשלח סבי ב-15 בדצמבר עם משלוח Z לבוכנוואלד. הפעם, הוא היה מספר 16 ברשימה.

18	AVREBU	Kichineff	"	employé	
15	ADLER	Berchov	hongrie	tailleuse	Bruxelles 1
16	BRUNNER	Kassa	hongrie		Bd. S. Hocksta
17	FRIED	Szatmar	hongrie	technicien	
E 15	Eugen	18.11.1903	hongrie	mécanicien	Bruxelles
18	Aurelia	Sighet	hongrie	sans	Bd. Anspach
M. 2000-2	née Szank	13.8.1909			159
E 17	ARENSTEIN	Berlin	hongrie	tailleur	Bruxelles
	Alfred	28.9.1915			R. Maronnier 3
20	EPSTEIN	Klimontov	portugais		
E 19	Moszek-Jankiel	14.12.1908			

במחנה הוא הוכנס לצריף 22, בלוק היהודים. כך הושלם המהפך מקצין בצבא האוסטרו-הונגרי ומלטש יהלומים בלגי לאסיר בבוכנוואלד.

היררכיות וסולידריות

לאסירים פוליטיים בבוכנוואלד מותר היה לשלוח פעם בחודש מכתב לקרוביהם ולבקש חבילות עם מצרכים וחפצים נחוצים. יהודים לא נהנו מפריבילגיה זו. סבי, שכתמיד היה מלא יוזמות, קשר קשר עם שני אסירים פוליטיים סרביים שכפריהם נהרסו ומשפחותיהם נרצחו. להם לא נותרו קרובי משפחה, בזמן שלמקס אומנם עוד הייתה משפחה, אך אסור היה לו לכתוב לה. כך נתנו לו הסרבים את הקצבת דפי המכתבים הרשמיים של המחנה, והוא שלח אותם בשם ג'ורג' מירקוביץ' למשפחת

בלזאט בג'נבאל, שם חיו אשתו אסתר, סבתי, בתו דורה, דודתי, ובנו הנרי, אבא שלי, במסתור. מקס ביקש שישלחו לו כסף, בגדים ומזון. גם בהקשר זה פעלה הבירוקרטיה הגרמנית היטב – החבילות הגיעו. השלושה חלקו ביניהם הכל וכך הצליחו לשרוד.

עם הכסף שקיבל, סבי עזר גם לאסירים פוליטיים בלגים. בשל פעילותו זו ובשל פעילויות התנגדות נוספות נגד שומרי המחנה הוא קיבל לאחר המלחמה – ולצדדי רק לאחר מותו – ממשלת בלגיה את *Croix de Chevalier de l'Ordre de Leopold II Avec Palme* - אות הצלב עם כפות התמרים של מסדר האבירות של ליאופולד השני, ואת *Croix de Guerre* - צלב המלחמה.

הסיבה שאני מספר את סיפורו של סבי מקס באופן כה מפורט, היא לא רק משום שברצוני להוקיר את כבודו כאחד מהאנשים הרבים שפעלו גם במחנה ריכוז בסולידריות, אלא גם ובמיוחד כדי להפציר שאסור לזכור בני אדם רק כקורבנות. אם נצמצם את קיומם של האנשים שהגיעו מארצות שונות ותחת נסיבות שונות לבוכנוואלד, רק להיותם קורבנות, מבלי להזכיר את רבגוניות זהויותיהם וגורלותיהם לפני, במשך ואחרי שהותם בבוכנוואלד, נעמיד את עצמינו בסופו של דבר באותה נקודת המבט של הפושעים, שמעולם לא רצו לראות בהם כפרטים בעלי ייחוד, אלא אסירים בלבד, תת-אנושיים.

האתגר שבפנינו הוא להדגיש את רבגוניות האנשים שאמנם היו אסורים בבוכנוואלד, אך לא היו אך ורק אסירים; וככל שאנחנו מתרחקים יותר ויותר מאירועי העבר, כך עלינו להתמודד עם אתגר זה ביתר שאת. זה אפשרי, אך בתנאי שלא נרדד את זיכרונם לתוך נוסחאות קבועות וטקסים מכליליים, שלא נזכיר רק קולקטיב קורבנות מופשט, אלא נספר על בני אדם, נזכיר את שמותיהם, מוצאם, שפות אימם וסיפורי חייהם.

כל בני האדם שהוחזקו במאסר בבוכנוואלד – בני הלאומים השונים, האסירים הפוליטיים, היהודים ועדי יהוה, הסינטי והרומא, הילדים והקשישים, ההומוסקסואלים וקבוצות מופלות אחרות - יצרו יחדיו מיקרוקוסמוס ששיקף את כל אירופה. לכל אחד ואחת היה סיפור חייו האישי, לפני, במהלך, והיה והצליח לשרוד, גם לאחר בבוכנוואלד. גם במחנה הריכוז לא התמזגו

בני אדם שונים ומגוונים אלה להמון חסר צורה. בקרב האסירים היו הבדלים והיררכיות, גם שם לא כולם היו שווים בין שווים, ולמרות הכל, גם שם נמצא מקום ליוזמות לפרוץ מחסומים ולהוכיח כי קיימת רוח של קהילה.

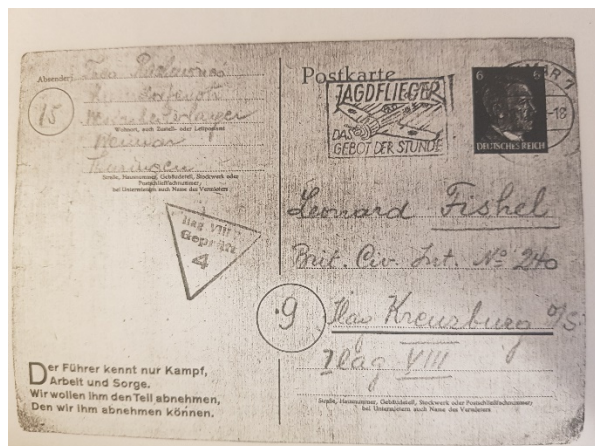
מסורת והיסטוריה

בתחילה העסיקו את סבי בבוכנוואלד כבנאי, לאחר מכן הוא נשלח לעבוד במלטשה אופטית מחוץ למחנה. לפי המסורת המשפחתית, בית המלאכה היה שייך לחברת צייס. אני מודע לכך, כי אין שום הוכחות היסטוריות לקשר בין חברת צייס ובוכנוואלד, ואני יודע כמובן, כי עדי התקופה, שחוו את האירועים על בשרם, נחשבים לאויבי ההיסטוריונים. וההיסטוריונים מביעים דעתם לעיתים קרובות, כאילו כל העובדות הקשורות לשואה נחקרו וידועות זה כבר. אך לא היה זה לפני זמן רב שגרמניה נזכרה לפתע במיליוני עובדי הכפייה, שעל הבאתם מכל קצוות אירופה והצבתם בגרמניה ניצח, בלב ויימאר, פריץ זאוקל, שנשא בתואר "ממונה בעל סמכויות בלתי מוגבלות על כוח העבודה". רק לאחר שהוגשו בארה"ב תובענות ייצוגיות נגד חברות גרמניות, התפנה בקרב הציבור הגרמני מקום לזיכרון עובדי הכפייה.

משום כך ברצוני להתריע מפני היצמדות בלעדית למסמכים כעדות נאמנה, ולהזהיר מפני האמונה כי כבר הכל נבדק ונחקר. מי יודע היכן נמצאת האמת על בית המלאכה בה הוכרח סבי לעבוד? בארכיונים, בהם עיינו ההיסטוריונים, או במסורת בעל פה של משפחתי? כמובן שאיני יכול להכריע כאן. אוכל רק לומר, כי אסור שתהיה רק היסטוריה אחת, הומוגנית ורשמית, על פשעי הנאצים ועל השואה. כפי שחבל גמיש מורכב מסיבים רבים, כך על היסטוריה זו להישאר רבת סיבים. אם ברצוננו למנוע ממנה להפוך לדוגמה מאובנת, עליה לתת מקום גם לסיפורים ועדויות חריגים.

גלויה

ככל הנראה הצליח סבי ליצור בבית המלאכה קשרים עם אנשים שלא היו אסירי בוכנוואלד. ברשות משפחתי נותרה גלויה הכתובה בכתב-ידו, אך נשלחה מדואר מחוץ למחנה, מהעיר ויימאר עצמה, לחבר של בתו, לאונרד פישל, הוא חתנו לעתיד של סבי. לאונרד היה יהודי בריטי שהתגורר באנטוורפן, ונכלא בשלזיה. סבי חתם על הגלויה בתור "תיאו רחמונס": תיאו, ביוונית אלוהים, ורחמונס, בידיש רחמים. "ירחם השם", או "אלוהים הרחמן".

כך גלויה זו מהווה ראייה לכך שסבי שמר גם בבוכנוואלד על ההומור ולא איבד מחוש האירוניה שלו - עדות כי הוא לא הניח לתנאים לגזול ממנו את כבודו. לגלויה משמעות נוספת. כשהסופר הישראלי יחיאל דינור, שכינה את עצמו ק. צטניק, נקרא להעיד במהלך משפט אייכמן, הוא תיאר את אושוויץ כ"פלנטה אחרת". במילותיו, הידועות בוודאי לרובכם, הוא אמר: "אין הזמן שם כפי שהוא כאן, על פני כדור הארץ... ולתושבי פלנטה זו לא היו שמות. לא היו להם הורים ולא היו להם ילדים. הם לא לבשו כדרך שלובשים כאן... הם נשמו לפי חוקי טבע אחרים. הם לא חיו לפי החוקים של העולם כאן ולא מתו".

דבריו של דינור על אושוויץ תקפים גם לגבי בוכנוואלד. למרות שבוכנוואלד לא היה מחנה השמדה, גם שם חוקי האנושות הרגילים לא היו תקפים יותר. ובכל זאת, גם אושוויץ וגם בוכנוואלד נמצאו על כדור הארץ. כמו מרבית הגרמנים, לאחר שחרור בוכנוואלד תושביה הטובים של ויימאר התנהגו כאילו מחנה הריכוז היה כוכב אחר, עליו לא ידעו דבר. אך העובדה שסבי עבד מחוץ למחנה, והצליח בדרך כלשהי לשלוח גלויה מווימאר, מראה לנו בבירור כי תושבי ויימאר לא צפו בבוכנוואלד רק מרחוק. ככל הנראה הם באו במגע גם עם השומרים וגם עם האסירים.

גדר התיל החשמלית לא הייתה המחסום העיקרי שהפריד בין אסירי בוכנוואלד לאנשי ויימאר. משמעותי יותר היה המחסום הפנימי שתושבי העיר הקימו במחשבותיהם ובלבבותיהם. הוא איפשר להם להכיר במחנה כחלק מהיומיום שלהם, אך בו בזמן להתעלם ממנו, או אפילו לתמוך במתרחש שם, ובמקביל לשמור על דימוי עצמי מוסרי ללא רבב. האפשרות לגזול מאי-צדק, אכזריות ורצח את משמעותם המוסרית או אפילו להעניק להם ערך חיובי, לא הייתה קיימת אך ורק אז, ולא רק שם. גם היום, יכולת אנושית זו מצמררת כל פעם מחדש.

כפי שבוכנוואלד היה חלק מווימאר אז, ויימאר אינה יכולה להיבדל מבוכנוואלד גם כיום. המחנה לא הוקם על כוכב אחר, אלא על הר אטרסברג הקרוב, במקום שבו, בזמנו, נהג גתה לטייל. גם לאחר הקמת המחנה המשיכו אנשים להלך להנאתם בנוף זה. מפקד המחנה קרל-אוטו קוך דאג להקמת פארק שגבל בגדר, שהיה מיועד לחברי יחידת האס.אס. ובני משפחותיהם. בפארק היו ביתן ציפורים, בריכת נוי, וגן חיות קטן לארבעה דובים וחמישה קופים. החיות שגשגו שם, לעיני האסירים. ושוב, לא היו אלה רק חוטי התיל שהבדילו בין משפחות שומרי המחנה שטיילו בפארק וביקרו בגן החיות, לבין לאסירים. היה זה מחסום פנימי, שאיפשר למטיילים את הציניות חסרת הלב הזו. ציניות זו היא שהבדילה בין אנשי האס.אס. לסבי. האירוניה השקטה שלו הוכיחה שבניגוד להם, הוא שמר על צלם אנוש.

מה משמעות הדבר לשרוד?

מקס ברונר שרד. כשהאמריקאים התקרבו לבוכנוואלד בתחילת אפריל 1945 הוא חשש כי השומרים ירצחו את היהודים במחנה, והוא נעזר בחברים בלגים כדי להסתתר בבלוק הנכים והחולים, שם לקח לעצמו פעם נוספת זהות מזויפת. בפעם הזו הייתה זו זהותו של אסיר צרפתי שנפטר ערב קודם. ב-11 באפריל שוחרר המחנה, וב-28 באפריל האמריקאים הטיסו את סבי, יחד עם שורדים אחרים, מווימאר למילאנו, וחזרה לבריסל, שם ב-3 במאי נפל לזרועותיהם של סבתי ואבי.

מקס ניחן לא רק באומץ, יוזמה, סולידריות ואירוניה – מעבר לכל היה לו מזל, הרבה מאד מזל. אך הוא גם ידע כיצד לעזור למזל שלו. הוא הצליח להתאים את עצמו לתנאים משתנים ולחפש פעם אחר פעם, גם בנסיבות הקשות ביותר, פתרונות ודרכי מילוט. יכולתו זו תרמה לכך שהצליח לשרוד, כי השואה לא התפרצה לתוך ההיסטוריה בדומה לקרש המנפץ חלון זכוכית. היא התפתחה לאיטה, צעד אחר צעד, החל מהדרה, המשך ברדיפה, ועד להשמדה. השואה לא הייתה תאונה, מקורותיה היו בתוך ההיסטוריה, וכך היו גם התפתחותה, השפעותיה ותוצאותיה.

סבי אומנם שרד את בוכנוואלד, אך הוא נפטר כבר בשנת 1962 בגיל 68, כנראה כתוצאה מהנזק הבריאותי שנגרם לו במחנה. מכאן נובע הלקח האחרון מפרק היסטורי זה. השחרור לא שם קץ לרדיפה. למרות שניצולי בוכנוואלד התפזרו משם לכל קצוות תבל, מוצאים את דרכם חזרה למשפחותיהם, לכפריהם ולעריהם או מקימים לעצמם חיים חדשים בארצות זרות, חיבר ביניהם אחרי השחרור משהו משותף. בוכנוואלד נותר בנפשם ובגופם, בלתי-נראה אך עם נוכחות תמידית שאינה מגדירה את האדם, אך לעולם לא מפסיקה להשפיע עליו.

גם הפושעים שבו הביתה, וברוב המקרים לא הועמדו לדין ולא נענשו. גם מהצד שלהם נותר משהו עד היום: תפיסה פוליטית שמשלבת שנאה, גזענות על כל ביטוייה, וכמיהה למשטר סמכותני. בכל צורה שאידאולוגיה זו לובשת, היא ממשיכה לאיים על מיעוטים ומוחלשים בחברה. היא אינה סובלת שונות. היא פוגעת בכל מי שנחשב זר או נחות בעיני צאצאיהם הפוליטיים וממשיכי דרכם של הפושעים הנאצים. בניגוד לנגיף, אין חיסון נגד אמונה פוליטית זו, המכלה כל, והמאיימת תמיד להפוך למגיפה. משום כך יש צורך להתנגד לה כל פעם מחדש. גם זה תפקידו של הזיכרון של בוכנוואלד.

מקורות:

Brunner, Henri: "War Memories 40-45", 2000, לא פורסם
Brunner, Max: "Testimony 1404", Yad Vashem Archives, 1959.
Fishel, Melvyn George: "Caught in the Torments of the Shoah", 2019.
<http://www.fishel.net/shoah.html>.
https://he.wikiquote.org/wiki/יחיאל_די-נור